

**AZ 1872–1874-ES KOLERAJÁRVÁNY SZENTESÉN,
A HELYI SAJTÓ TÜKRÉBEN**

PETŐ BÁLINT

ABSTRACT

An epidemic of cholera swept through Hungary between 1872 and 1874. The dangerous, often fatal disease reached the town of Szentes in late May 1873 and killed nearly a thousand people by the end of September. In my study, I will show the role played by the local press, which had started shortly before, in the fight against the epidemic. It also gives some insights into the social life of Szentes at the time.

Az 1867-es kiegyezést követően meginduló gazdasági, illetve társadalmi fejlődésben – ha nem is döntő jelentőségű, de mindenképpen érezhető – törést okozott a 1872–1874-ben hazánkon is végigsöprő kolerajárvány. A baktérium okozta, emberről emberre is terjedni képes betegség a XVII. században Európából szinte teljesen eltűnt „fekete halál”, a bubópestis helyébe lépett az 1800-es években, és vált a leginkább rettegett fertőző kórrá a kontinens lakossága körében. Nem is csoda, hiszen a kolera – nagyrészt az ekkoriban még igencsak kifogásolható higiénias viszonyok miatt – megállíthatatlanul és rendkívüli sebességgel terjedt, lefolyása szintén nagyon gyors volt, s szörnyű tünetek – magas láz, görcsrohamok, csillapíthatatlan hányás és hasmenés – kísérték. A végkimenetel az esetek jelentős hányadában halált jelentett, a korabeli hatóságok és az orvosok gyakorlatilag tehetetlenül szemlélték

az eseményeket. A temetőekben sok helyütt már előre megásták a sírokat, gyakran mindenféle szertartás nélkül, azonnal elhantolták az elhunytakat, a lélekharangok pedig egyfolytában kongtak – számos polgár joggal érezhette úgy, hogy elérkezett a végítélet órája. A XIX. század nagy kolera-világjárványai Magyarországot sem kerülték el, s ezek közül kétségtelenül az első (1831) volt a legpusztítóbb, amely több északi vármegyében még parasztfelkeléseket is eredményezett. 1915-ig ezen kívül még négy nagyobb (1848–1849, 1854–1855, 1866, 1872–1874) és több kisebb intenzitású járvány érte hazánkat, számottevő emberveszteséget okozva, összesen körülbelül egymillió halálos áldozatot követelve.¹

Jelen tanulmány azt igyekszik felvázolni, hogyan érintette a kolera utolsó nagy magyarországi pusztítása (1872–1874)² a dél-alföldi város, Szentes lakosságát. E járvány lefolyásának körülményei ugyanis – ellentétben az előzőkkel – már viszonylag jól nyomon követhetők a nem sokkal korábban megindult helyi sajtó hasábjain.³

A korabeli viszonyok között jelentősebb lélekszámúnak minősülő, közel harmincezer lakosú településen csak 1873. tavasz végén jelent meg a járvány, de az első helyi újság, a *Szentesi Lapok* már 1871 szeptemberében közvetíti a városvezetés felhívását a kötelező köztisztaság betartására a koleraveszély miatt.⁴ Volt is bőven mire felhívni a figyelmet, hiszen e tekintetben a szentesiek sem számítottak kivételnek: a város az 1870-es években jelentős elmaradásban volt nemcsak az urbanizáció, hanem a tisztaság iránti igényt – és ezzel szoros összefüggésben a kulturált emberi viselkedést is – alapvetőnek tartó, modern polgári gondolkodás terén. „A közlekedési viszonyok rendkívül siralmasak, még a város belterületén is. Sáros időben a főúton is elakadnak a kocsik, a járdákat víz borítja (deszkapallókon járnak); vízvezető-csatorna alig van”⁵ – írja Dimák Géza a korabeli viszonyokról. Hasonlóan fogalmazott a helyi nyomtatott tömegtájékoztató is, sürgetve a változásokat: „Az esőzések, miket rendszer időjárás szerint csak november havában várhatánk, mint tapasztaljuk megindultak. Ezeknek kimaradhatlan következménye utainknak járhatatlansága. Hogy mily roszak lesznek utaink, már előre képzelhetjük, bizvást tarthatunk attól, hogy a közlekedés teljesen fel fog akadni”⁶ – írta a *Szentesi Lap* 1872 szeptemberében. Az emberi igénytelenség következtében hasonló problémát jelentett a hóolvadás is: „Ajánljuk a rendőrség figyelmébe, hogy ne engedje meg a kurcparti magtár déli oldalán levő pusztá térre hordani az udvarokból kitakarított havat. Ezen hó ott midőn olvadni kezd, nagy részben a széchényi ut különben is igen nehéz feljárójánál folyik le, s ennek eredménye slósz r [sic!] az, hogy még hideg van, ott a feljárót rendszeren jég borítja, s midőn a hó véglegesen elolvad: ott az ut annyira elázik, hogy képtelenség megjárni, egyre, másra dülnek bele – a különben is terhelt szekeret vonó lovak. Ilyenre a rendőrségnek kiterjedhetne figyelme; mert ez közrendészeti ügy. Akik egyáltalában ki akarják hordatni a havat udvarukból: ott a kurca hordassák abba; de a közutak nem arra valók, hogy azt egyesek kedvéért járhatatlanná tegyüek.”⁷

Azonban nem csak az időjárás okozott bosszantó pillanatok a közterületeken: „*Főutcánkon, a görög templom s Pollák-ház előtt a hetenként összegyűlt vásárosok annyi szemetet hagynak hátra, mely néhány föld trágyázására becsületesen elég volna. S e szemet eltakarításáról nem gondoskodik senki. A járók-kelők orrukat kénytelenek befogni, ha utjok erre visz el. Kérjük az illetőket, fordítsanak egy kevés gondot arra, hogy időnként eltávolíttassék innen e ronda szemét.*”⁸ Egy héttel később a következőket írta az újság ironikus hangnemben: „*Nem vagyunk túlkövetelők; nem is szoktunk lehetetlenséget kívánni; csak a tisztaságot szeretjük. Nem várjuk meg sem egyesektől, sem a várostól, hogy haladéktalanul intézkedjenek, miszerint a csordára járó teheneknek egy külön utcát nyissanak, s e külön utcában külön ajtót ne feledjenek készíteni; ezt csak Belgiumban képesek megtenni. Sőt, még azt sem kívánjuk, hogy az utcán a járók-kelők számára köpládatokat készíttessenek: hanem azt bátran megvárhatjuk az illető háztulajdonosoktól (vagy a lakóktól; az mindegy), hogy naponként a tehenek által hátra hagyott szemetet letisztítsák a kövezetről. Tessék elhinni, 3 perc alatt a leglustább cseléd is elvégzi e dolgot; tehát az sem lehet kifogás, hogy nem érnek rá.*”⁹

A különféle kórokozók elleni védekezésben döntő fontosságú lett volna a tiszta ivóvíz, de itt is komoly elmaradás mutatkozott: a *Szentesi Lapok* például 1871-ben arra kérte az illetékes hatóságokat, hogy a szivattyús közutakat tisztítsák ki.¹⁰ Még nagyobb gondot jelentett – és a hamarosan lesújtó kolerajárvány terjedésében nagy szerepet játszott – a települést kettészelő Kurca ér lecsapolatlan, bűdös, mocsaras vize, ami a förtelmes szagon kívül melegágya volt a fertőző betegségeket terjesztő szúnyogok lárváinak: „*Meglátjuk, miként fog az egészségügyi bizottmány az idén intézkedni a Kurca posvány vizével. Még csak mártius van, de már is nagy mértékben lehet élvezni az illatot, különösen este felé még a kurcaparti utcában is. Majd lecsapolják augusztus vége felé, hanem aztán lesz is hideglelés*” – olvashatjuk 1873 tavaszán.¹¹

Ilyen viszonyok közepette Szentes nem sok jóra számíthatott, ha a kolera eléri a várost. A közelgő veszélyről pedig már 1871 kora őszén értesülhettek a helyiek, például a kór megjelenéséről Oroszországban, vagy hogy a járványfenyegetettség miatt elmarad egy nagyszabású hadgyakorlat Pest és Vác között.¹² A *Szentesi Lap* közel egy évvel később, 1872 augusztusában már statisztikai adatokat közölt a kolera oroszországi tombolásáról, illetve arról, hogy a Monarchia óvintézkedéseket foganatosított emiatt, például: „*A fumei tengeri hatóság a triesztivel együttesen az Odessából és a Fekete-tenger egyéb [sic!] kikötőiből érkező hajók irányában a vesztgár intézkedések még a f. é. jun. 7-én léptettek életbe.*”¹³

1872. novemberben azonban még inkább az optimizmus uralkodott a település nyomtatott tömegtájékoztatójában: „*cholera az ország némely részein szórványosan jelentkezett, azonban még eddig nagyobb mérvet nem öltött. Ha a t. c. közönség a hatósági óvó intézkedéseket, szigoruan és lelkiismeretesen előmozdítja, teljesen hiszszük, hogy ezen csapás városunkat megkímélendi.*”¹⁴ Egy héttel később a *Szentesi Lap*

még egy szinte csodaszernek minősülő gyógyszeről is beszámolt a hírvonatban, tehát burkolt reklám formájában: „Cholera ellen. Egy volt ezredorvos dr. Waring, ki az 1866-iki cholera idején Bécsben a cholera kórházban volt alkalmazva, a cholera ellen a Gaweg-féle gyógyszert ajánlja. E gyógyszer szerinte oly hathatós, hogy 1866-ban 54 cholera beteg közöl [sic!], kik azt használták, csak 3 halt meg. E gyógyszer kapható »Apotheke zur Landschaft. Baden (Bécs mellett).«²¹⁵

A hatóságok a november 10-i lapszám-ban tették közzé a járvány közeledése miatti óvintézkedéseket. Remess János helyettes rendőrkapitány hat pontban foglalta össze a tudnivalókat:¹⁶

1. Mindenki ügyeljen a testi higiéniára.
2. A rothadó, a levegőt fertőző anyagokat a lakosok takarítsák el.
3. Az ürüléket tartalmazó helyeket vasgálic oldattal fertőtleníteni kell.
4. A lakószobákat rendszeresen szellőztessék.
5. Az emberek óvják magukat a meghűléstől.
6. Ha hasmenés tüneteit észlelik magukon, azonnal forduljanak orvoshoz.

A következő lapszám vezércikke az óvintézkedéseket üdvözli. Megállapítja, hogy ezek ugyan számos kényelmetlenséggel járnak, viszont „a lét kérdése mindennél előbb való, kétségtelen, hogy a magán érdekeknek a közönség legfőbb érdeke előtt hátrálni s visszavonulni kell”. S bár sokan megkérdőjelezik a korlátozások értelmét és létjogosultságát – hiszen a kolerának egyelőre nyoma sincs a környéken –, a cikkíró rámutat: „a cholera járvány nem ok nélkül tekintetik félelmesnek, az kitetszik azon tudósításokból, miket oly helyekről olvashatunk, hol a járvány megfészkelte magát, hol t. i. a megbetegülteknek aránylag fele ezen járvány áldozatául esik. Azért tehát az elővintézkedések, habár hozzánk még nem jutott el a baj, ha szintén feleslegeseknek látszanak is, még sem éppen

Utasítás a lakossághoz! a járványos cholera tárgyában.

Mintán a keleti cholera országunk határa melletti Orosz- és Gácsországban hónapok óta uralkodik, sőt a legutóbbi időben országunkban is, u. m. az ikerfővárosban, jelesül Budán, nem különben Marmaros megyében jelentékeny kiterjedésben lépett fel, szórványosan pedig több helyütt észlelték, jóllehet városunkban még eddig semmi nyoma sem mutatkozik, még is a fenyegető veszély elkerülése s városi lakosságunk közegészségének lehető megóvása tekintetéből a lakosság a következő óvszabályok szigorú megtartására kéretik és figyelmeztetik:

1. Főgond fordítassék a tisztaság fenntartására ruházatban, testben, háztartásban.
2. Mindennemű büzhődt és rothadó levegőt fertőtítő anyagok, mint ürülékek, elhullott állatok és állati hulladékok, melyek a járványos cholera terjedését leginkább elősegéik azonnal eltakaritassanak, vagy elástitassanak.
3. Az ürülékek, mint árnyékszék, pecegödörök és trágyadombok a reggeli időben fertőtlenítsenek vasgálic oldattal, a mi akként lesz teljesítendő, hogy az árnyékszékbe naponta minden személy után egy és fél lat vasgálic egy meszely vízben feloldva öntessék gyermekekre 15 évig fél annyi mennyiség számítandó. Trágya dombokra pedig nagyságukhoz képest 1–2 fut. vasgálic 20–25 itce vízben felolva naponta locsoltassék szét.
4. A lakószobák naponta 2–3-szor szellőtessenek ki.
5. Óvakodjék a lakosság mindennemű meghűlésektől, tehát testük, különösen a has melegen tartassék.
6. Míhelyt hasmenésbe esnek, azt el ne hanyagolják s gyógyulását ne halogassák, hanem azonnal orvoshoz folyamodjanak s az ahhoz nem értő kuruzslóktól különösen őrizzék meg.

Szentes 1872. nov. 7-én.

Remess János,
l. rkapitány.

1. kép: A rendőrség felhívása a város lakosságához a Szentesi Lap 1872. november 10-i lapszámában (1. évf., 14. sz. 2.)

szükségtelenek.” Ráadásul, csupa olyan szabály lépett életbe, amelyeket járványmentes időszakban is evidenciának kéne tekinteni az egészség megőrzése érdekében.¹⁷ Mindemellett a publicisztikából értesülhetünk további, az előző lapszámban publikált rendőrségi felhívásban nem említett óvintézkedésről, például, hogy szarvasmarhákat és juhokat a város belterületén leoljni tilos. A szerző szerint mindez helyes – „nem leszünk kénytelenek, az annyira utálatos büszt [sic!] terjesztő állati vértócsákat s hulladékokat szagolni” –, ugyanakkor kritikával illeti a hatóságokat, mert a tilalom nem vonatkozik a magánházaiknál történő disznóvágásokra, pedig „a leölt sertések vére, s használhatlan belrészei éppen nem kevesebb büzt árasztanak, mint a juh vagy más e nemű állat”. Ráadásul, a dolog közegészségügyi szempontból is kockázatos, hiszen a vér és az állati hulladék „a levegő megfertőztetésére a legnagyobb befolyással bírnak”. A ludak esetében is kifogásolható, hogy ugyan a belterületen való levágásukat megtiltották, a használhatatlan belső részeket esetenként behozzák a városba, és egy bizonyos porta udvarán halmozzák fel. A lap szerint ez különösen kínos: „És hol van ezen udvar? Megmondjuk: a helyettes rendőrkapitány ur házához közel. Tessék átnézni a Juhász kovács-féle ház udvarába; ott fogja találni a felhalmozott lud és egyéb állati hulladékot. És midőn ezt felemlítjük, távol volt tőlünk azon szándék, hogy a helyettes kapitány urnak utasítást adjunk, mi csak figyelmeztetni kívántak jóakarólag, hogy ismeretes buzgóságában, ha az éjnek nyugalomra rendelt óráit hivatalos eljárási készségének nem egy ízben feláldozza, fordítsa figyelmét egyszersmind a szomszéda udvara felé is.” Mindemellett kiderül a cikkből, hogy a kocsmák esetében a nyitva tartást korlátozták, sőt a legvadabb tivornyákról ismert helyeket teljesen be is zárták, ami szintén helyes, mivel „a cholerajárvány terjesztésére a rendetlen és mértéktelen életmódnál mi sincsen erősebb befolyásúnál”. Végül, a cikk méltatja, hogy a szegények közkölségen juthatnak majd gyógyszerhez, amennyiben a járvány mégis elérné a települést, azonban az író összegzésként kissé keserűen jegyzi meg: az új rendszabályok betartásának ellenőrzésére, illetve kikényszerítésére aligha lesz majd megfelelő számú emberi erőforrás a hatóságok részéről.¹⁸

Egy héttel később a *Szentesi Lap* vezércikke folytatja a témát, és újabb kritikai megjegyzésekkel illeti a további hatósági rendelkezéseket. Először is azt, amely szerint a koleraveszély miatt a város központjában lévő, ún. belső piacot – amely az „apró marha, zöldség és több efféle élelmi cikkek áruhelye” – kihelyezték a településen kívüli, nagy vásártérre. A szerző szerint mindez felesleges volt, és csak megnehezíti a lakosság életét a gyatra útviszonyok miatt – logikusabb lett volna elrendelni a belső piac rendszeres tisztán tartását. Emellett a cikk felhívja a figyelmet egy ellentmondásra: amennyiben a kiskocsmáknak este nyolc, a vendéglőknek pedig este tíz óra után be kell zárniuk, miért lehetséges, hogy nyilvános bálokban akár hajnalig is lehet mulatozni, holott hivatalosan nincs rá engedély? Esetleg a rendőrség

félrenéz ilyenkor, vagy a dolog még egyszerűbb: „*azt gondolja a bált adó; hogy úgymond a büntetés 5 frt. ezt kifizeti a jövedelemből és miután a nyereséget zsebébe rakta, jóízűen mosolyog ama rendszabályoknak ily könnyű módon lett megkerülése és kijátszása felett*”.¹⁹ Ugyanebben a számban, a 3. oldalon maró gúnnyal átitatott sorokat olvashatunk a koleraveszély miatt hirtelen égetően fontossá vált köztisztaság témájában: „*Mult számunkban már örvendeni kezdtünk, hogy a városháza udvarán összehalmozott szemetet hordani kezdik, azonban úgy vettük észre, hogy ez örömünk nem teljes. A takarékpénztár körül ugyanis művészi módon kiszámított távolság és magasságban diszlenek a kolera járvány ellen óvszerű szolgáló trágya hegyek, a melyek több egy hetinél állnak büszkén és rendetlenül, miként Sion hegye. Városunk tehát nem csak völgyes, de hegyes vidékkel is dicsekedhetik*”.²⁰

A következő esztendő tavaszán már senkinek nem volt kedve viccelni a témával. A járvány 1873. május végén elérte a várost, s hiába volt a sok hónapos felkészülés, az óvintézkedések, a lakosságot tájékoztató kampány a helyi sajtón keresztül, a kolera – köszönhetően a már említett okoknak, illetve körülményeknek – nem túl gyorsan, de fékezhetetlenül terjedni kezdett a településen. A *Szentesi Lap* június 1-jei számában a helyi hírek között olvashatjuk, hogy „*a cholera járvány nem csak a szomszéd városokban, hanem nálunk is jelentkezett, már két halállal védődött [sic!] eset fordult elő*”. Ugyanezen az oldalon külön cikk foglalja össze a legfontosabb óvó rendszabályokat *Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában* címmel, amely a korábbi rendőrségi felhívás alapján készült, csak részletesebben taglalja az egyes teendőket, illetve ismerteti a betegség jellemző tüneteit is: „*A cholera esett egyénknél a bőrkékes színezetű (hamu színű) és béka hideg, mellszorongás, hányás, és hangos korgással párosult hasmenés áll be; mihez még görcsök is járulnak, és pedig leggyakrabban a láb ikrákban, a hang megváltozik, elgyengül, és reketség áll be, a vizelet megszűnik*”. Az írás figyelmeztet, hogy ha valaki ilyen tüneteket észlel önmagán vagy családtagján, azonnal hívjon orvost; és amíg a szakszerű segítség megérkezik, „*melegített ágyba feküdjék, vagy fektetessék, és meleg székfű (chamomilla) méhfű (melissa) avagy borsmenta (menta piperita) forrózat vétele, valamint a testnek lágy szőr kelmével (flanellel) több ideig folytatott dörzsölése által izadtságba hozassék*”.²¹

A járvány megjelenését követő első héten még csak négy esetet regisztráltak, ebből ketten meghaltak, a másik két beteg felgyógyult.²² Hogy a helyzet a következő hetek során is csak lassan romlott, bizonyítják a szentesi képviselő-testület üléseiről készült tudósítások a *Szentesi Lap* hasábjain: a városatyák számos helyi témában heves vitákat folytattak, ám a kolera kérdését heteken keresztül még csak nem is érintették. A hírovtatban is ritkán szerepel a kolera, azonban június folyamán már fel-feltűnnek vészjósló információk. Például, hogy a csányi (ma: Csanytelek) határban, „*a Tiszaparton f. hó 13. óta a napon fekszik egy choleraiban elhalt hullája, s mind eddig nem tudták a megye orvosaival megvizsgáltatni*”.²³

A nyár közepétől hirtelen kezdenek megszorodni a helyi újság hasábjain a járvánnyal kapcsolatos hírek, bár az is kiderül, hogy a kolera egyelőre nem okozott széles körű pánikot a településen. Július 13-án a hírrovatban szerepel: „Szomorú hogy városunkban a kolera járvány a lefolyt héten nagyobb mérvben lépett föl mint eddig, naponta néhányat ragadva el lakos társaink közül, vannak családok, melyeknek köréből már két, három tag is esett áldozatául, – szerencse még az, hogy lefolyása a betegségnek még mindig szelid, s a gyorsan igénybe vett orvosi segély igen sok esetben megmenti a beteget a rettegett haláltól.”²⁴ Ugyanezen lapszám tudósít arról is, hogy a kolera miatt a soron következő (július 19-i) vásárt nem tartják meg,²⁵ illetve szintén olvashatjuk Pollák főorvos felhívását, amellyel egy terjedő tévhitet próbált eloszlatni: „Nehogy a t. cz. közönség azon hiedelemben legyen, mikép a gőz, kádas és zuhany fürdő használata a cholera járvány terjedését bármi részben is előmozdítja, ezennel közhírré tétetik, hogy a fürdők használata, nem hogy káros, sőt az egészség fentartására multhatlanul szükséges.”²⁶

Dr. Pollák Sándornak kulcsszerepe volt a járvány elleni harcban. A köztisztéletben álló, burgenlandi származású, Bécsben tanult és évekig ott is dolgozó orvost 1869-ben választották Szentese főorvosává, aki azonnal cselekedett, mikor a kór 1873. július folyamán kezdett elharapózni a városban. Ideiglenes járványkórházat szervezett, s betegeit egyetlen percre sem hagyta magukra.²⁷

A Szentesei Lap azonban még augusztus elején sem tartotta túlságosan súlyosnak a betegség helyi pusztítását: „A kolera járvány fellépése nálunk, ha a szomszéd városokban tapasztalt dulasait tekintetbe vesszük, még mindig szelidnek mondható; – volt ugyan nap, melyen 20 halottunk is volt, de azért az ideje korán orvosi segélyhez folyamodók jobbadán kilábolják a bajt.”²⁸ A szerkesztőség optimizmusa azonban már a következő héten elillant, mikor közölték a legfrissebb statisztikát: „A kolera járvány az elmúlt héten sokkal nagyobb mérvben pusztított városunkban mint eddig, hivatalos adatok szerint július 25-től aug. 1-ig 84 halottunk volt, aug. 1-től pedig 8-ig meghalt 49 férfi, 61 nő, 31 gyermek, összesen 141. – A járvány kezdetétől aug. 8-ig megbetegedett 359 férfi, 389 nő, 155 gyermek, összesen 903, meghalt pedig 133 férfi, 144 nő, 74 gyermek, összesen 351.”²⁹ Eddigre Szentesen szintén eluralkodott a korábban már említett apokaliptikus hangulat, amelyet a következő hír is igazol: „A városi hatóság megkeresésére egy hét előtt a ref. egyház a halottak feletti harangoztatást beszüntette volt, de mert a kath. egyház harangjai e gyász szolgálatot folyvást teljesítették, a ref. egyház jónak látta szintén folytatni azt: – a lefolyt héten szakadatlanul szóltak tehát a harangok hol egyik, hol másik toronyból hirdetve az amúgy is rémült lakosságnak a »memento mori«-t.”³⁰

A nyár utolsó hónapjának immáron kaotikus viszonyairól érzékletes képet fest Gulyás Pap Etelka 1941-ben megjelent munkája: „1873-ik évében az Urnak rettetetes kolerajárvány sepepte végig Szentese városát. Egész utcáorok, például a mai

Klauzál utca (akkor Kis-völgyaljnak nevezték) népe teljesen kihalt két kicsiny gyerek kivételével. A város elöljárósága tehetetlenül állott szemben a kolera szörnyű rémével. Pollák városi főorvos házában udvarában (mai Havas gyógyszertár helyén) százával feküdtek a kolerás betegek. Akinek még volt annyi ereje, hogy el birt vánszorogni az orvos lakására, ott összerogyott. Ezeket a betegeket Pollák főorvos neje látta el gyógyszerrel, kisfiával, a későbbi Pollák főorvossal. A kolerajárvány vége felé aztán mindketten meg is kapták a kolerát. A járvány alatt szörnyű baja volt a hatóságnak elsősorban a halottakkal, mert a városnak e célra felfogadott emberei egytől egyig a dögvész áldozatai lettek. Semmi pénzért nem akadt aztán vállalkozó a halottak eltakarítására. Akkor jelentkezett a polgármesternél két derék, becsületes kálvinista iparos, névszerint Varga Sándor Tóth József utcai és Papp Bálint Nagygörgös utcai csizmadiamesterek, akik minden díjazás nélkül, csupán emberszeretetből már a haladoklók ágyánál megjelentek, megadták az utolsó segítséget, a halottakat koporsóba helyezték, esténként a város kocsjaira 5-6 koporsót felrakva, kiszállították a temetőbe valláskülönbőség nélkül, ahol már várta a nyitott sír.»³¹

A kolera okozta kétségbeesést és reménytelenséget jól szemlélteti a Szentesi Lap 1873. augusztus 17-i, Gyász napok című vezércikke is: »*»Ki nem tud imádkozni menjen a tengerre!« – ismeretes régi mondat, de ha valaki közülünk, kiktől messze esik a tenger, az imádkozást megtanulni kívánja, módosíthatja az idézett mondatot, s menjen most, midőn fokozott dühhel pusztítja a járvány városunkat – a temetőbe. Ha majd a város egyes utczáiból előhozott koporsók hosszú sorát megpillantja, melyek a halál tarlójára összegyülekszenek, ha szemléli a tátongó sírok sokaságát, s ezek körül a szomorodott szívvél álló rokonokat, kik karjaikból oly gyorsan elragadott kedveseiket a végenyészetnek átadni készülnek; ha hallja a megható imákat, melyeket e megszokott foglalkozás közt is megrendülő lelkész ajkai rebegnek, – ha hallja a csapás alatt görnyedező s mégis bizalommal az égre tekintő hivek seregét könyező szemekkel zengeni ama lelket emelő éneket: »Te benned biztunk eleitől fogva,« – ha mindezek után nem tud felemelkedni az Istenhez, nem hisszük, hogy a viharos tenger háborgó hullámainak veszélyei közt imádkozni tanulna...»³² Ugyanezen lapszám közli az elmúlt hét halálozási statisztikáját: augusztus 8. és 15. között meghalt 129 férfi, 136 nő, 41 gyermek – összesen 306 személy. Emellett megtudhatjuk, hogy a városi közgyűlés nyomására mind a református, mind a római katolikus egyház *„a halottak feletti már rémségessé vált folytonos harangoztatást beszüntette”*, illetve, hogy sok szentesi próbálta a szomszédos Csongrádra – ahol a kolera addigra már lecsendesült – menekülni a járvány elől, azonban az ottani hatóság megtiltotta az átköltözéseket.³³*

Az augusztus 23-i lapszám örömmel számolt be róla, hogy jelentősen, alig több mint a felére csökkent az elmúlt hét halálozási mutatója a korábbihoz képest: a kolerának 66 férfi, 71 nő, valamint 33 gyermek, összesen 170 személy esett áldozatul augusztus 15. és 22. között.³⁴ A következő héten ismét közel megfeleződött a

halottak száma (92 fő),³⁵ majd a járvány szeptember végére gyakorlatilag megszűnt a városban. A *Szentesi Lap* hírvivata 1873. szeptember 21-én a következőképpen fogalmaz: „A cholera-járvány, miként olvasóinknak örömmel jelenthetjük, városunkban úgy látszik megszűnt; a hivatalos adatok szerint sept. 12-én volt 18 beteg, ezek száma a mondatt naptól sept. 19-ig szaporodott 5-tel; ugyanezen időtartam alatt meghalt 3 férfi, 2 nő, 3 gyermek, összesen 8. – a többi felgyógyult.” Ezenkívül a cikk ismerteti, hogy a járvány május 28-tól szeptember 19-ig terjedő időszakában megbetegedett 2077 személy, ebből meghalt 996 fő (392 férfi, 437 nő és 167 gyermek).³⁶ További halálesetokről, illetve megbetegedésekről nem értesülünk a lap hasábjain, tehát ezek az adatok az 1872–1874-es országos kolerajárvány hivatalos szentesi statisztikájának tekinthetők. Mint az adatokból kitűnik, a kórral megfertőződők közel fele (47,95%) nem élte túl a betegséget, a mortalitás így nem tér el jelentősen az ország más területein tapasztalt halálozási arányoktól. Ugyanez elmondható, ha a település akkori összlakosságához (kb. 28 000 fő³⁷) viszonyítjuk az adatot – döbbenetes tény, hogy a város három és fél hónap alatt elveszítette polgárainak 3,56%-át.

A már említett városi főorvos, Pollák Sándor nem sokkal a vészterhes időszak után, 1873 novemberében egy négyrészes cikksorozatban foglalta össze a betegség helyi lefolyását *A cholera járvány 1873. évben Szentesen* címmel.³⁸ Ezen írásokból szemléletes képet kaphatunk a korabeli település társadalmi és közegészségügyi viszonyairól is, például: „[...] A nevezett utczák a városban legmagasabban fekszenek, a lakhelyek tiszták és szárazak, és az ezen utczákban lakó polgárok többnyire vagy foglalatosságuk, vagy vagyoni állapotuknál fogva, leginkább voltak képesek az egészségügyi biztomány által kiadott óvrendszabályokat megtartani. Vannak ellenben utczák, melyekben rendkívüli sok megbetegülés és haláleset fordult elő. [...] Az említett helyek a városban legmélyebbek, az esővizek a Kiséraljra, a nagy és kis völgyre folynak, ott az esztendőnek nagyobb részében számtalan posványt képeznek; a lakhelyek nagyobb része az egészségi szabályoknak nem felel meg, a szobák alacsonyak, padolatlanok, többnyire egy kis ablakkal; sok helyen nedvesek; az egész család rendszeren, és néha több család is egy szobában lakik, a lakóknak nagy része pedig, vagy foglalatossága, vagy szegénysége miatt, nem volt képes az óvrendszabályokat megtartani. Nem csudálható e szerint, hogy a nevezett helyeken a járvány oly nagy mértékben pusztított.”³⁹ Pollák jól rámutat a fertőzés terjedésének másik fő okára is: a városi lakosság nagyobb része állattenyésztéssel foglalkozik, a portákon így nagy mennyiségű trágya halmozódik fel, egyéb szeméttel együtt, amely – főként a meleg nyári hónapokban – rontja a levegőminőséget. A hatóság ugyan elrendelte az előző télen a trágya kihordását a városból, a polgárok jelentős hányada nem tett eleget az utasításnak. Általános szokás volt az is, hogy árnyékszék céljára számos háznál egy egyszerű kis gödröt használtak az udvaron, amelyekben az emberi ürülék fedetlenül bűzlöngött, sőt sokan még gödröt sem ástak: szükségüket az udvar valamelyik

sarkában végezték.⁴⁰ A cikksorozat harmadik részében a főorvos összegzi a legfontosabb óvintézkedéseket, majd felhívja a figyelmet néhány érdekes és közegészségügyi szempontból hasznos tapasztalatra: „A járvány terjedtével az iskolák bezárattak, a vendégfogadóknak és korcsmáknak este 10 órán túl az italmérés és vendéglés betiltatott, a piacon árult, élelmiszerek naponta megvizsgáltattak, az egészségtelen gyümölcs a piachról eltiltatott. A szegény betegek részére a gyógyszerek díj nélkül kiszolgáltattak. A magánházakban fekvő szegény betegek ápolására beteg ápolók a város költségén állítottak, és a hullák eltakarítására két egyén fogadtatott, a hullák az élők lakhelyeitől gondosan eltávolítottak, e végre a temetőben ideiglenes hullaház állítottatott föl. [...] A kór ragályossága tekintetében tapasztaltatott, hogy mely házban valaki choleraiban vagy hasmenésben megbetegült, ott rendszeren több megbetegülés történt, és sokszor az egész család megbetegült. Azon házokban, hol több család lakik a közös árnyékszék használata által a betegség a másik családra is átment, – bár annak tagjai másképpen különböző körülmények közt is éltek, mint p. o. keresztények és zsidók; a külön árnyékszék használata mellett ez nem történt, a mint ezt világosan több előbbkelő házaikban a tapasztalás mutatta, a család árnyékszéke a cselédségétől elkülönítve lévén, a cselédek közt a kór kiütvén, és egytől másokra is átmenvén, a külön árnyékszéket használó család ment maradt a kórtól.”⁴¹

A lelkes és áldozatkész orvos szorgalmazására – említett cikksorozata megjelenésével egy időben – felállították a Városi Közkórházat, amely az alapját jelentette a későbbi híres Vármegyei Közkórháznak Szentesen. Pollák Sándor a kolerajárvány megfékezésében játszott döntő szerepe elismeréseképpen hamarosan belügyminiszteri dicséretben részesült, a következő évben (1874) pedig a főispán kinevezte Csongrád vármegye tiszteletbeli főorvosává.⁴²

A település a közvetlen veszély elmúltával próbált minél előbb talpra állni mind fizikai, mind lelki értelemben. Ennek a hosszú és keserves folyamatnak az egyik szimbolikus mozzanata volt, hogy gyűjtést kezdeményeztek a kolera következtében árván maradtak megsegítésére, s ezen akcióról a *Szentesi Lap* rendszeresen be is számolt. Az adakozásban nem csak közismert polgárok és egyszerű magánszemélyek vettek részt, hanem különféle társadalmi szervezetek is, amelyek között élen járt a Szentesi Polgári Olvasókör.⁴³

A városnak évekig tartott, míg kiheverte a demográfiai csapást, s bár a koleraival a későbbiek folyamán is nemegyszer találkozott még a szentesiek, azok már jóval kisebb veszteséget okoztak, mint az 1873-as esztendő. A járvány kitörésekor mindössze kétéves működést maga mögött tudó helyi sajtó nagy érdeme, hogy viszonylag szerény szakmai tapasztalatai ellenére derekasan helytállt a legsötétebb napokban is, és a lakosság pontos tájékoztatásával, a hatósági felhívások folyamatos közlésével nagymértékben hozzájárult a kolerajárvány legyőzéséhez, valamint az okozott károk enyhítéséhez.

JEGYZETEK

- 1 Bővebben lásd pl. Fónagy Zoltán: *A kolera. A 19. század világvjárványa*. <https://rubicon.hu/cikkek/a-kolera> (letöltés: 2021. 11. 22.); Soós István: „Isten' öldöklő Angyala”: *kolerajárvány Magyarországon*. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/isten_oldoklo_angyala_kolerajarvany_magyarorszagon (letöltés: 2021. 03. 27.); Fazekas Csaba: *Nagy év – nagy járvány. A kolera Magyarországon 1848–1849-ben*. <https://rubicon.hu/cikkek/nagy-ev-nagy-jarvany> (letöltés: 2021. 03. 27.);
- 2 Az utolsó nagyobb hazai – kelet felől betörő – járvány súlyos népegészségügyi katasztrófát okozott, a demográfiai veszteséget csak hat év alatt tudta kiheverni az ország. Összesen mintegy 190 000 ember halt bele a betegségbe, az 1873-as esztendőben a nyers halálozási ráta 65%-os volt. (Fónagy Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001. 151.; Kósa László [szerk.]: *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest, 2002. 305.; Kövér György: *A felhalmozás íve*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 221.)
- 3 Az első szentesi közéleti sajtótermék a Cherrier János nyomdász által kiadott *Szentesi Lapok* volt, amit 1871 júliusában vehetett először kézbe a nagyközönség. A csekély érdeklődés miatt az újság a következő esztendő tavaszán megváltozott arculattal és új néven (*Alföldi Figyelő*) jelent meg, azonban ez sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mindössze hat száma jelent meg. Cherrier azonban nem adta fel: 1872. augusztus 11-én kiadta a *Szentesi Lapot*, mely immáron stabil vállalkozásnak bizonyult: évtizedeken keresztül a település és környékének vezető orgánuma lett, s kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen a következő század közepéig megjelent. (Bővebben lásd: Pető Bálint: *A szentesi sajtó kezdetei [1871–1883]*. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2019. 74–95.)
- 4 Szentesi Lapok, I. évf. (1871) 10. sz. 4.
- 5 Dimák Géza: *Közlekedés*. In: Nagy Imre (szerk.): *Szentes. Magyar Városok Monografiája* Kiadóhivatal, Budapest, 1928. 312–314.
- 6 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 4. sz. 3.
- 7 Szentesi Lap, VIII. évf. (1878) 5. sz. 3.
- 8 Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 40. sz. 3.
- 9 Szentesi Lap, VI. évf. (1876) 41. sz. 3.
- 10 Szentesi Lapok, I. évf. (1871) 6. sz. 3.
- 11 Szentesi Lap, II. évf. (1873) 13. sz. 2. A lecsapolást majd csak egy évtizeddel később, az 1880-as években sikerült megoldani.
- 12 Szentesi Lapok, I. évf. (1871) 10. sz. 3.
- 13 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 2. sz. 3.
- 14 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 13. sz. 3.
- 15 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 14. sz. 3.
- 16 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 14. sz. 2.
- 17 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 15. sz. 1.
- 18 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 15. sz. 1-2.
- 19 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 16. sz. 1-2.
- 20 Szentesi Lap, I. évf. (1872) 16. sz. 3.
- 21 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 22. sz. 3. (Megjegyzendő, hogy az újság évfolyamszámozása – érthetetlen okból – hibás: az 1873-as II. évfolyam fejlécén az április 20-án megjelent 16. lapszámtól kezdve már „harmadik évfolyam” szerepel, amelyhez ezek után a lap következetesen tartja magát, s a későbbi évfolyamok számozása is ehhez igazodik.)
- 22 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 23. sz. 2.
- 23 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 25. sz. 3.

- 24 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 28. sz. 3.
- 25 Majd a képviselő-testület meggondolta magát, és mégis engedélyezték a vásár megtartását, lásd: Szentesi Lap, III. évf. (1873) 29. sz. 3.
- 26 Uo.
- 27 Labádi Lajos: *Dr. Pollák Sándor emlékezete. A kolerajárvány megfékezője*. https://www.szentesinfo.hu/szentesi-élet/1998/1998_0424/1998042410.html (letöltés: 2021. 02. 04.), a továbbiakban: Labádi 1998.
- 28 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 31. sz. 3.
- 29 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 32. sz. 3.
- 30 Uo.
- 31 Gulyás Pap Etelka: *Régi történetek Szentes multjából*. Szerzői kiadás, Szentes, 1941. 25–26.
- 32 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 33. sz. 1.
- 33 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 33. sz. 3.
- 34 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 34. sz. 3.
- 35 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 35. sz. 3.
- 36 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 38. sz. 3.
- 37 1869-ben 27 658 főt számoltak össze, amely 1880-ra 28 712 főre gyarapodott (lásd: Kováts József, dr.: *A népeség*. In: Nagy Imre [szerk.]: Szentes. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Budapest, 1928. 259–264.) – **így jön ki az** 1873-ra kalkulált nagyjából 28 000 fő.
- 38 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 45. sz. 3.; Szentesi Lap, III. évf. (1873) 46. sz. 2.; Szentesi Lap, III. évf. (1873) 47. sz. 2-3.; Szentesi Lap, III. évf. (1873) 48. sz. 3.
- 39 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 45. sz. 3.
- 40 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 46. sz. 2.
- 41 Szentesi Lap, III. évf. (1873) 47. sz. 2.
- 42 Labádi 1998.
- 43 Majtényiné Túri Katalin: *Szentesi egyletek és társulatok a XIX. században*. Kézirat, 1994. (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, XV.61. – Gyűjtemények – Helytörténeti jellegű kéziratok (pályamunkák, szakdolgozatok, disszertációk, 7123. sz.) 33.